

CONTRIBUȚII BĂNĂȚENE LA SINTEZA CULTURAL-NAȚIONALĂ ROMÂNEASCĂ (1896-1910)

VALENTIN SANDU, ION PÂRVU

Fenomenul politic din Banatul sfârșitului de secol XIX și al începutului de secol XX s-a manifestat sincron și simfonic cu mișcarea culturală românească în efortul de definire și afirmare a conștiinței etnice¹. Regimul dualist (1867-1918), prin măsurile sale restrictive la adresa naționalităților din statul austro-ungar a întâmpinat replica oamenilor politici români, a instituțiilor ecleziale ortodoxe și greco-catolice din Banat, replică de *mare anvergură* care a mobilizat energiile tuturor comunităților românești².

Orizontul cultural-național și politic al românilor bănățeni s-a limpezit continuu înspre *valorizarea resurselor intelectuale, financiare și materiale după un program coerent* în pas cu prefacerile economice, politice și culturale moderne. Realismul intelectualilor români din Banat s-a conturat și s-a lămurit sub presiunea strategiilor fanteziste ale statului multietnic și multi-confesional interesat să armonizeze identitatea românească în așa zisul interes-general³. În acest monolog autoritar al guvernanților maghiari, biserica ortodoxă a românilor bănățeni s-a dovedit un pilon de bază nu numai în susținerea sa ca instituție tradițională și națională ci, mai ales în polarizarea acțiunilor militante situate la răscrucea pavimentului ideatic iluminist anterior acestei perioade și modernismul înțeles ca *valoare și valorizare* a ceea ce reprezenta autenticul românesc în cultură. *Forța tradițiilor*⁴ depășea în manifestările instituției școlare, ale Reuniunilor cultural-naționale sau în stocarea și circulația cărților românești, intenționalitatea birocratică-romantică a curentelor poporaniste.

Modeste și nepretențioase ca alcătuire, întrunind într-o comuniune spirituală și de generații intelectualii laici, ecleziali, țăranii, meseriașii, ș.a., instituțiile cultural-naționale bănățene și-au dovedit împlinirea în aspirațiile

¹ Cf. Ioan Munteanu, *Naționalitate și confesionalitate în Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea*, în *Apulum*, Alba Iulia, vol. XXXVII/2, 2000.

² I.D. Suci, *Din istoria modernă a Banatului*, (manuscris dactilografiat), 1980, pp. 199-200.

³ *Severinul*, Caransebeș, 5 ianuarie 1908, p. 3: „Budapesta este interesată să realizeze împăcarea istorică”.

⁴ A. Zub, *A scrie și a face istorie*, Iași, 1981, p. 31.

comunității românești. Ele au reprezentat cu succes permanența și afirmarea plenară a unității culturale într-un program politic coerent de la 1881 până la Marea Unire⁵. Privit din perspectiva timpului, autenticitatea acestui program salvează oscilațiile politice de înțeles pentru o regiune a multiculturalismului și a identităților multiple⁶.

Esențială și necesară pentru transformarea vechii idei a *daco-românismului* în principiu *politico-cultural a fost sinteza cultural-națională a românilor din monarhia austro-ungară și de peste Carpați (1896-1910)*⁷.

Desființarea P.N.R. de către autoritățile maghiare în 1894⁸ și eforturile unor intelectuali bănățeni precum protopopul gr.ort. al Lugojului, Dr. George Popovici pentru refacerea unității de conducere a partidului au mutat *volens-nolens* întreaga atenție a oamenilor politici și a intelectualilor laici și eclesiali în sprijinirea efortului românilor de pretutindeni de realizare a *sintezei cultural-naționale*⁹.

În această sinteză s-a înscris apărarea școlii românești din Banat, aflată în această perioadă sub amenințarea guvernanților - confruntarea dintre politica școlară a statului destinată maghiarizării acestei instituții vitale pentru viitorul românilor din monarhia austro-ungară și opoziția comunităților românești întru apărarea dreptului la învățătură în limba

⁵ Ioan Munteanu, *Mișcarea națională din Banat. 1881-1918*, Timișoara, 1994, pp. 153-161.

⁶ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 21.

⁷ O. Goga, *Mijloacele de propagandă literară și culturală ale „Asociațiunii” și dezvoltarea lor*, în *Transilvania*, Sibiu, Nr. 4, 1911, p. 351.

⁸ A.B.C.U, Cluj-Napoca, *Fond V. Fodor, mss-Sert 3242, f.21:16 iunie 1894, Circulara Ministerului de Interne*. Cf. Aurel Cocora, *Din lupta românilor arădeni pentru eliberare națională în perioada 1895-1905*, în *Ziridava*, Arad, VIII, 1977, p. 257. Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1914*, Cluj-Napoca, 1986, pp. 17-21.

⁹ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circularele școlare bănățene*, Cluj-Napoca, 2002, p. 9; Dr. Victor Lăzărescu, *Fundații lugojene în sprijinul elevilor și studenților bănățeni*, în *M.B.*, Timișoara, An XXXV, Nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1985, pp. 817-818; V. Țărcovnicu, *Asociațiile învățătoresci din Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studii de istorie a Banatului*, vol. II, Timișoara, 1970, p. 156; D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș*, Dosare 1896-1905; *Ibidem*, *Fond ASTRA-despărțământul Caransebeș*, Dosar 1/1899, f.1.; C. Furtună, *Biblioteci sătești: tradiție și actualitate (I)*, în *Biblioteca București*, III, Nr. 3-4, 1992, pp. 44-45; A.M.I.E: Lugoj, *Fond Protopopiatul gr.ort. al Lugojului*, Pachet 1891, Act. Nr. 47/1891, 1f; *Drapelul*, Lugoj, An IX, Nr. 2, 3/16 ianuarie 1909, p. 2; A.E. Caransebeș, IV, 1900, 241-329 (319), 1f; *Ibidem*, Act nr. 601 ex. 1907, 1 f.

maternă a atras atenția Budapestei¹⁰. Mobilizarea reprezentanților P.N.R. în Camera Deputaților, a ierarhilor bisericii românești în Casa Magnaților împotriva proiectelor de legi școlare din 1904-1905 și 1906-1907¹¹ sa împletit cu măsurile de susținere a școlii prin sporirea contribuțiilor particulare, a fondurilor și fundațiilor administrate de biserică, a donațiilor băncilor românești și mai ales a eforturilor comunelor de a ridica, întreține și menține aceste școli¹². Emulația acestui fenomen de masă în societatea bănățeană s-a împletit cu eforturile intelectualilor români (mai ales preoți și învățători) de a ridica nivelul cultural și civic românesc în comunele bănățene¹³. Permanentă acțiune a oamenilor politici români, a reprezentanților bisericii și ai școlii în teritoriu, „jertfele” materiale și financiare ale obștii românești a permis solvabilitatea anuală a școlii. Societatea românească bănățeană a găsit un *răspuns economico-financiar* în limitele legilor statului și printr-un exercițiu democratic-eclizial (comitetele parohiale) original și mobilizator. Preoții și învățătorii, pregătiți în mare parte prin eforturile „comunelor bisericești” și ale fundațiilor administrate de episcopie, odată ajunși în mijlocul comunităților românești deveneau *sufletul național* al acestora, asumându-și *apostolatul social* în susținerea și îndrumarea altor generații de tineri învățăcei¹⁴.

Aceeași misiune au îndeplinit-o *Reuniunile învățătoarești și Conferințele învățătoarești*, destinate să ridice nivelul profesional al dascălilor și totodată să păstreze caracterul românesc și național al școlii. Reactivate în 1896 de episcopul gr.ort. al Caransebeșului, Nicolae Popea (1889-1908) acestea au relegat tradiția *școlii pentru popor* statornicită de episcopul Ioan Popasu¹⁵. Adunările generale ale Reuniunii învățătorilor gr.ort. români de la școalele confesionale din eparhia Caransebeșului, organizate pe despărță-

¹⁰ Ioan Munteanu, *op. cit.*, pp. 415-420; T. Pelea, *Din trecutul școlii confesionale românești bănățene*, în *M.B.*, Timișoara, An XXIX, Nr. 10-12, noiembrie-decembrie 1975, p. 739.

¹¹ T.V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. VII, Sibiu, 1913, pp. 667-610.

¹² A.M.I.B., Timișoara, *Fond N. Ilieșiu. Răspuns la Chestionarul istorico-arheologic al Muzeului Bănățean. Comunele Pătaș și Ghertenis*.

¹³ Liviu Groza, *Fundații testamentare și donații ale grănicerilor bănățeni*, în *Studii și articole de istorie*, București, Nr. LX-LXI, 1993, p. 71; C. Cornean, *Doctorul Petru Borlovan (1855-1915)*, în *Calendarul Românului. 1929*, Caransebeș, 1928, pp. 67-68; A.p.ort.rom., Lugoj, *Registrul cu socoteli al Bisericii gr.ort. a Lugojului pe 1900-1919. F.D.*, Caransebeș, An XXII, Nr. 28, 8 iulie 1907, p. 1; A.c.ort.rom., Budapesta, *Fond Fundația „Emanoil Gozdu”, 1880-1910*.

¹⁴ *Dreptatea*, Timișoara, An IV, Nr. 10,15/27 ianuarie 1897, p. 4.

¹⁵ I.D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. II, Timișoara, 1980, pp. 815-818.

minte constituiau adevărate sărbători cultural-naționale pentru localitățile unde se desfășurau - lecțiile deschise și conferințele erau audiate de un numeros public avizat (învățători și preoți) și totodată „culturalizau” pe țaranii și meșteșugarii români deoarece urmăreau în primul rând apărarea limbii române „înaintarea economică a țărânimii și răspândirea culturii în rândurile ei”¹⁶.

Manifestația politică a *Reuniunii învățătorilor* cu prilejul Adunării generale de la Coștei (20 august 1896) determinată de interdicția pusă de autoritățile politice și apoi dizolvarea acestei adunări a creat un curent de opinie național și românesc în rândul dascălilor și a opiniei publice bănățene¹⁷, curent care s-a accentuat în următorii ani, cuprinzând și alte componente cultural-naționale. Protestul energetic al învățătorilor cu prilejul proiectului de Lege școlară Berzevievky (1904), participarea numeroșilor reprezentanți ai școlii românești bănățene la inaugurarea *Muzeului etnografic al românilor din monarhie* (Sibiu 1905) racordarea învățământului din Episcopia Caransebeșului la aspirațiile național-culturale cu prilejul *Expoziției Jubiliare din București* (1905) dovedeau *existența unui curent cultural-politic, unitar*¹⁸. Și mai pregnant și-a dovedit roadele această sinteză cultural-națională în 1906-1907 când despărțămintele Reuniunii învățătorilor și-a trimis reprezentanții la sediul mitropolitan gr.ort. din Sibiu pentru a protesta împotriva proiectelor de Legi școlare Appony care urmăreau desființarea învățământului în limba maternă pentru românii bănățeni¹⁹. Împotriva aplicării acestei legi, dascălii bănățeni au organizat adunări populare de protest în orașele și comunele bănățene²⁰ și au suferit numeroasele controale și destituiri din partea inspectorilor regești²¹.

În aceeași direcție de întărire a coeziunii națiunii, de patentare a valorilor culturale românești s-au manifestat și *Reuniunile de lectură, cânt și muzică* înființate în Banat mai ales după 1896²². „Societatea de lectură

¹⁶ D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond Reuniunea învățătorilor români de la școlile profesionale gr.ort. din Episcopia Caransebeșului*, Dosar 8/909, f.3-4.

¹⁷ *Dreptatea*, Timișoara, An III, Nr. 117, 22 august 1896, pp. 2-3.

¹⁸ Cf. *Drapelul*, Lugoj, An VII, Nr. 64, 8/21 iunie 1906, p. 2.

¹⁹ D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond Reuniunea învățătorilor...*, Dosar 7/1907, f.4.

²⁰ *Ibidem*, Dosar 10/1907, f.4; T. Pelea, *op. cit.*, p. 740.

²¹ A.P. Caransebeș, *Registrul de Exibite al Oficiului Protoprezbiteriatului Caransebeș pe 1906-1910*.

²² Cf. Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 152; A.M.I.B., Timișoara, *Fond N. Ilieșiu. Răspuns la Chestionarul... Comunele: Băiești, Beba Veche, Berzasca, Cireșul, Dobrița, Domașnea, Gaiul Mic, Gornea, Măidan, Opațița, Reșița, Rudăria, Sănnandrei, Uzdin, Verendia* ș.a.

«Ioan Popasu»” din Caransebeș s-a racordat la circuitul culturii naționale prin *schimburile de experiență* (vizitele reciproce) cu cea similară din Turnu Severin²³. Totodată, cu prilejul *Serbărilor mileniului statului maghiar* (1896), evoluția asociației a dovedit un curaj deosebit arborând în capitala statului maghiar însemnele drapelului românesc²⁴.

Chemate să deschidă Adunarea generală a „Asociațiunii” (ASTRA) de la Lugoj, corurile bănățene reunite sub bagheta învățătorului și compozitorului Ioan Vidu au protestat vehement față de confiscarea de către autorități a însemnelor drapelului tricolor românesc pe care le purtau cu mândrie pretutindeni²⁵.

Participarea corului din Caransebeș, Răcășdia, Chizătău, ș.a. la campania electorală a *noului activism* (1905) din 1905-1907 a stârnit reacția autorităților - de pildă, coriștii de la Institutul Teologic și Pedagogic din Caransebeș au fost *împrocesurați* în 1907 deoarece l-au susținut „prin cânt” pe candidatul P.N.R. local, Dr. Ioan Sârbu din Rudăria. Rechizitoriul Tribunalului din Timișoara menționa faptul că studenții-teologi coriști, îmbrăcați în costume naționale și conduși de profesorii Dr. Petru Barbu și Dr. Iosif Bălan de la aceeași instituție au cutreierat satele de pe Valea Bistrei și au rămas noaptea în casele țăranilor unde cântau cântece patriotice de pe fiuici roșii²⁶. *Activitatea antistatală a cassinei române* (societatea de lectură și corul) din Caransebeș s-a manifestat în 1906 în orașul reședință episcopală, când membrii asociației au interpretat în public cântece care îndemneau la orientarea cugetelor și sufletelor celor prezenți spre românii de peste Carpați în speranța întregirii statale²⁷. Dacă tinerii studenți-teologi de la Institutul local s-au ales doar cu o admonestare formală din partea consistoriului eparhial, cei 4 coriști-țărani incriminați, în frunte cu dirijorul Achim Alionte au fost condamnați de către Tribunalul din Timișoara în anul următor²⁸.

Ecoul deosebit al manifestațiilor culturale-naționale ale corurilor bănățene rezultă din sumele de bani pe care românii din orașele și satele

²³ *File de istorie a județului Caraș-Severin*, Reșița, 1978, p. 31.

²⁴ *Dreptatea*, Timișoara, An II, Nr. 99, 4-16 mai 1896, p. 2.

²⁵ *Ibidem*, Nr. 45, 20 august 1896, p. 1. *Este vorba de corurile din Chizătău, Lugojel, Herendeș, Caransebeș, Lugoj și Reșița*.

²⁶ Vasile Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, București, 1980, p. 226.

²⁷ D.J.C.S.A.N., *Fond Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș*, Dosar 11/1907, f.124. *Este vorba despre cântecul „Dorul înstrăinatului” de Al. Flechtenmacher, prelucrare de Ioan Vidu*.

²⁸ A.E. Caransebeș, *Registrul 39 Pro 1906, poziția 228/905: coriștii împrocesurați la Timișoara au cerut reprimirea lor în „Reuniune”*.

acestui ținut le donau, după spectacolele muzical-literare pentru sprijinirea școlilor românești, ajutorarea bisericilor, îmbogățirea *bibliotecilor populare* cu broșuri și cărți, înființării unui *Fond de teatru român ș.a.*²⁹ Orice atitudine patriotică a acestor asociații era destinată să întărească credința românilor bănățeni în valorile tradiționale românești, să apropie în conștiințele acestora în momentul unirii tuturor românilor. În 1910, autoritățile au interzis coriștilor caransebeșeni *să cânte în limba română* la Băile Herculane. *Programul* impus de guvernanți i-a făcut pe coriști să refuze participarea la o manifestație străină de spiritul național românesc³⁰. Totuși, pentru a demonstra lipsa de xenofobism a asociației coriștii s-au deplasat la Orșova și, îndrumați de ierarhul gr.ort. Elia Trăilă au interpretat cântecele în biserica locală și în trei limbi³¹.

Modelul cultural-național al ASTREI imprimat întregii societăți românești din statul austro-ungar a constituit matricea și, după 1896, nucleul din care au izvorât imperativele programatice ale sintezei cultural-naționale românești³². Miile de participanți la Adunarea generală a „Asociațiunii” de la Lugoj (1896), discursurile intelectualilor ardeleni și bănățeni pentru *lămurirea „poporului”* asupra rosturilor trecute și prezente ale acestui prestigios for de cultură națională³³ au creat convingerea prezenței „fraților bănățeni”. Peste 150 de intelectuali laici și eclesiali, meșteșugari și țărani bănățeni s-au înscris atunci în „Asociațiune” iar între 1898-1909 s-au întemeiat despărțăminte în Bocșa-Montană, Lugoj, Caransebeș, Oravița, Timișoara și Buziaș³⁴. Agenturile „Asociațiunii” din numeroase comune au acționat pentru înființarea *tovărășiilor de consum*³⁵ necesare îndrumării economice a țăranilor, răspândirea broșurilor cu conținut economic și cultural editate la Sibiu și destinate *bibliotecilor populare*³⁶, concursuri cu

²⁹ Cf. *Drapelul*, Lugoj, An X, Nr. 40, 8/21 aprilie 1910, p. 1.

³⁰ *Ibidem*, Nr. 39, 6/19 aprilie 1910, p. 3.

³¹ *Ibidem*.

³² Cf. *Transilvania*, Sibiu, An XXIX, Nr. VII-VIII (septembrie-octombrie) 1898, p. 160.

³³ *Dreptatea*, Timișoara, An III, Nr. 182, 19/31 august 1896, p. 1: *de pildă, episcopul Nicolae Popea a considerat „Asociațiunea” „cea mai veche [din 1861] și cea mai însemnată [instituție culturală] la noi români”*.

³⁴ Cf. D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond ASTRA-despărțământul Bocșa-Montană 1898; Ibidem, despărțământul Caransebeș 1899*; Ioan Munteanu, *op. cit.*, pp-158-160.

³⁵ *Ibidem*, Dosar 5/1899, f.1-2: *preotul învățător Ioan Marcu din Bocșa-Montană a înființat o „Tovărășie de consum” la Vasiova*.

³⁶ *Ibidem*, Dosar 35/1900, f.1-3: *în bugetele parohiilor s-au prevăzut sume de bani necesare bibliotecilor populare la: Oravița, Vrani, Tigvaiul Mare ș.a.*

premierii substanțiale în bani pentru comunele care solicitau cele mai noi apariții editoriale ale „Asociațiunii”³⁷.

Nu au lipsit greutatea inerente unui început entuziast dar, în mare parte deficitar din punct de vedere financiar și al experienței. Cooptarea unor întregi „comune bisericesti” și a băncilor române din Banat ca membri ai „Asociațiunii” arată intenția bănățenilor de a se ridica la nivelul și prestigiul cerut de „tradiția ardeleană” a instituției³⁸. Ampla corespondență dintre Comitetul Central din Sibiu și despărțămintele bănățene ale „Asociațiunii” denotă intrarea deplină a Banatului în circuitul cultural românesc. Sub aspect politic, educația în spiritul noului activism începe în Banat prin Adunarea generală de la Timișoara (8/12 septembrie 1904) la care protopopii gr.ort. Dr. George Popovici și Dr. Traian Putici au semnat *Rezoluția* în acest sens³⁹. Învățători și preoți români participanți la această adunare au dus în comunele lor *Programul „noului activism”*, așa cum au procedat Emilian Novacovici din Răcășdia și Iosif Mihoc din Vărădia⁴⁰. Ca urmare, nu este întâmplătoare largă participare a românilor bănățeni la dotarea *Muzeului „Asociațiunii”* de la Sibiu cu obiecte istorice și etnografice reprezentative⁴¹. Despărțămintele bănățene ale „Asociațiunii” au răspuns apelurilor Sibiului și au organizat prin activitatea preoților și învățătorilor cursuri de alfabetizare ale țăranilor români⁴². Tot prin intermediul preoților și învățătorilor, în rândul țăranilor și meșteșugarilor au ajuns reviste și ziare românești recomandate de „Asociațiune”: *Țara Noastră*, *Lucrul*, *Transilvania*, ș.a.⁴³

Un aspect mai puțin remarcat până acum a fost cel de *mediere politică* întreprins de Comitetul Central al „Asociațiunii” din Sibiu în rândul

³⁷ Al. Ciurea, *Foiletoane*, Beiuș, 1907, p. 37: *comuna Macioviște a obținut un premiu de acest fel, în 1901.*

³⁸ Constantin Brătescu, *Activitatea despărțământului Bocșa al Astrei în slujba unirii Banatului cu România*, în *Banatica*, vol. VI, Reșița, 1981, p. 293.

³⁹ Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 158.

⁴⁰ *Drapelul*, Lugoj, An IV, Nr. 16, 21 februarie 1904, p. 2, articolul *Răsunetul „Asociațiunii” la sate*, de Iosif Mioc, învățător pensionar.

⁴¹ A.E. Caransebeș, *Registrul 39*, Pro 1904, Act 272 III 89/1904; Cf. *Analele „Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român*, Sibiu, Nr. VI, 1905, p. 281: *s-au strâns din Banat sute de exponate. În fruntea listei se află protopopul gr.ort. al Caransebeșului, Andrei Ghidiu, care a donat cărți vechi românești și manuscrise din secolele XVI-XVII.*

⁴² *Transilvania*, Sibiu, An XXXIX, Nr. 2, aprilie-iunie 1908, p. 85: *s-a remarcat în mod deosebit preotu-învățător Ioan Marcu și Alexandru Onae, primul în zona Bocșa-Montană iar al doilea în zona Lugojului.*

⁴³ *Ibidem.*

intelectualilor bănăţeni *proguvernamentali* sau *aderenţi ai programului P.N.R.* Prin politica sa culturală, prin componenţă şi prin strategie, „Asociaţiunea” a reuşit să menţină *echilibrul necesar* între intelectualii români. Fără să se suprapună peste preocupările celorlalte societăţi cultural-naţionale, „Asociaţiunea” le-a coordonat, le-a întregit şi le-a şlefuit acestora munca desfăşurată în slujba şcolii şi a societăţii româneşti. De aceea, despărţămintelor, membrilor şi membrilor ajutători le-a rezervat sarcina de a dimensiona capacităţile extraordinare ale ţăranilor şi meşteşugarilor români, adică de a absorbi „cultura veche”, „cultura nouă”, *orientările tehnico-economice, a acoperi prin disimulare culturală suspiciunile politice ale Budapestei şi mai ales de a încheia ciclul cultural al unificării tuturor românilor „în cuget şi simţiri”.*

Nu în ultimul rând, pe aceleaşi coordonate s-au aflat *Reuniunile femeilor române* şi cele pentru crearea unui *Fond de teatru românesc*. Încă din 1890, *Reuniunea Femeilor Române din Lugoj* condusă de Hermina Maniu ajută cu fonduri comunitatea românească din Viena⁴⁴ sau organiza spectacole împreună cu Cassina Română din aceeaşi localitate pentru a înzestra *Fondul de teatru român*⁴⁵. Obţineau fonduri prin intermediul societăţii lugojene *Şcoala de Fete* din localitate dar şi şcoli din alte protopopiate, precum cea din comuna Maciova protopopiatul Caransebeşului⁴⁶. Reuniunea similară din Caransebeş, îndrumată de Ana Velovan a organizat prima expoziţie etnografică a femeilor din „graniţa bănăţeană” încă din 1891⁴⁷. Din 1893, sub noua direcţie a Elenei Biju, învăţătoare la Şcoala de Aplicaţie de pe lângă Institutul Teologic şi Pedagogic din Caransebeş, reuniunea s-a opus cu îndârjire preotului local Ioan Stoian care nesocotea tradiţia nedeii intervenind pe lângă autorităţile oraşului în acest sens⁴⁸. Semnificativ este faptul că *Reuniunea*, prin Elena Biju, a întreţinut în rândul elevelor de la Şcoala de Aplicaţie un spirit naţional ataşat valorilor culturii româneşti⁴⁹, aspect esenţial pentru educaţia viitoarelor mame şi învăţătoare care proveneau din această instituţie.

⁴⁴ *Drapelul*, Lugoj, An VIII, Nr. 25, 14 februarie (27 februarie) 1908, p. 3.

⁴⁵ *Idem: au dat bani numeroşi intelectuali (mai ales preoţi şi învăţători) din Herendeşti, Satul Mic, Lugojel, ş.a.*

⁴⁶ *Idem.*

⁴⁷ A.E. Caransebeş, Act Nr. 428/1891.

⁴⁸ A.P. Caransebeş, Act Nr. 1328 B ex. Din 3 aprilie 1902: *Elena Biju solicită în acest act să se doteze curtea bisericii cu „lumină electrică”, din banii „Reuniunii” şi în vederea sărbătorilor de Paşte.*

⁴⁹ *Idem, Elena Biju s-a preocupat să păstreze în sala de clasă a şcolii portretul „Mecenatului Gozdu” şi a avut relaţii culturale cu Vasile Alecsandri.*

Un deziderat cultural-național de importanță majoră l-a constituit înființarea unui Fond de teatru român, acțiune încurajată de intelectualii laici și eclesiali din Banat. Din 1889, episcopul Nicolae Popea a fost membru fondator al acestuia iar o „comisie pentru câștigarea de noi membrii” i-a avut în frunte pe profesorii de la Institutul local și pe protopopii gr.ort. Dr. George Popovici și Andrei Ghidiu⁵⁰. Acest aspect ne îndreptățește să credem că *Societatea pentru crearea unui fond de teatru român* a avut legături firești cu *Cassina Română* din localitate. La Oravița funcționa o *reuniune de teatru* cu vechi tradiții⁵¹ iar nucleele similare din Caransebeș, Lugoj, Bocșa-Montană și-au trimis reprezentanții la adunarea generală din orașul de pe Dunăre (1908)⁵². La Bocșa-Montană, filiala i-a avut printre membrii activi pe Ioan Marcu și Mihail Gașpar⁵³. Ieșirea intelectualilor din *turnul de fildeș al proiectelor mărețe*, după *Apelul „Asociațiunii”*⁵⁴, a mobilizat toate instituțiile cultural-naționale, orientându-le activitatea spre *popor*, așa cum remarca ziarul *Drapelul*: „adunarea generală a «Societății pentru fond de teatru român» din Oravița (1909) a hotărât crearea de filiale în tot Banatul. Prin președintele acesteia, Dr. Coriolan Grădinaru s-a început această acțiune de interes național”. S-a mobilizat plenar *Societatea femeilor române* din Lugoj care a donat 3030 cor. pentru *Fondul de teatru român*⁵⁵.

Destinat să înființeze un teatru românesc în monarhia austro-ungară, fondul - și desigur asociația - au întâmpinat greutăți insurmontabile după 1910, cu toate că *Societatea pentru fond de teatru român* și-a extins aria de cuprindere și schimbul de experiență prin delegați din Ardeal și Crișana⁵⁶, izbucnirea primului război mondial i-a întrerupt activitatea .

Proiectele cultural-naționale sunt mult mai numeroase decât cele analizate aici. Menționăm și răspunsul societății bănățene la *Apelul* studenților români din Budapesta de a se strânge fonduri pentru un monument care să-l reprezinte pe omul politic Alexandru Mocioni - au răspuns apelului peste 60

⁵⁰ F.D., Caransebeș, A, IV, Nr. 32, 23 august-1 septembrie 1889, p. 7.

⁵¹ *Ibidem*, Caransebeș, An XI, Nr. 14, 26 decembrie 1896, p. 2.

⁵² *Ibidem*, An XXIII, Nr. 35, 15 august 1908, p. 5.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Cf. D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond ASTRA - despărțământul Bocșa-Montană. 1908.*

⁵⁵ *Drapelul*, Lugoj, IX, Nr. 5, 13/26 ianuarie 1909, p. 2.

⁵⁶ F.D., Caransebeș, An XXVIII, Nr. 45, 10 noiembrie/23 noiembrie 1913, p. 4. *Adunarea generală a «Fondului de teatru Român» de la Caransebeș, deschisă de Vasile Goldiș din Arad.*

de preoți, învățători, meșteșugari, ș.a. în frunte cu Andrei Ghidiu și Dr. Iosif Olariu așa cum scria revista *Transilvania*⁵⁷.

Dar, cel mai important proiect în acest sens, un proiect inclus în regulamentele tuturor societăților cultural-naționale, s-a dovedit a fi *înființarea și susținerea bibliotecilor* necesare „culturalizării poporului”. După 1896 bibliotecile sătești, parohiale, școlare, ale reuniunilor sau cele particulare au reprezentat baza materială și spirituală pentru luminarea poporului⁵⁸. Lista acestora este impresionantă⁵⁹ și *augmentarea* lor a implicat eforturi financiare și intelectuale deosebite din partea tuturor instituțiilor: oficiile parohiale, oficiile protoprezbiteriale, consistoriul eparhial gr.ort. al Caransebeșului, Academia Română din București, ș.a. Informațiile oferite de *circularele* eparhiale referitor la noile apariții în privința cărților, broșurilor, ziarelor și revistelor, erau întregite (pentru publicul cititor) de *conferințele învățătoresți* sau de scurtele *note* din *Foaia Diecezană*, *Luminătoriul*, *Drapelul*, *Dreptatea*, *Foaia Poporului*, *Poporul Român*, *Lupta*, *Severinul*, *Renașterea*, ș.a. Profesorii de la Institutul Teologic și Pedagogic din Caransebeș, bibliotecarii reuniunilor sau particularii solicitau *Regulamentul* în domeniu alcătuit de asesorul consistorial Traian Bârză și doreau *liste cu noi apariții la Tipografia și Librăria diecezană*⁶⁰. Biblioteci de o mare valoare pentru Banat și nu numai, dețineau episcopii gr.ort. ai Caransebeșului, funcționarii episcopiei, intelectuali precum fostul general Traian Doda⁶¹, învățători precum George Cătană din Valeadeni, George Lipovan din Maciova, ș.a. Pentru perioada de care ne ocupăm, învățătorul din Barbosu a pus la dispoziția despărțământului Bocșa al „Asociațiunii” biblioteca sa impresionantă: 307 volume și 50 de titluri de reviste românești⁶².

Discuțiile pe baza cărților românești întreținute de învățători sau preoți cu elevii sau sătenii se transformau în adevărate lecții de istorie națională⁶³.

⁵⁷ *Transilvania*, Sibiu, Nr. 5, 1909, pp. 1-2.

⁵⁸ Ionel Bota, *Contribuții la tipologia bibliotecii din mediul rural al Banatului între 1850-1918. Categorii de biblioteci*, în *Banatica*, Reșița, 14, 1996, p. 289.

⁵⁹ P. Gylas, *Des Bibliothèques en Hongrie et l'action d'État*, în *Revue de Hongrie*, Budapesta, An IV, tom VII, Nr. 5, 15 aprilie 1911, p. 414.

⁶⁰ D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond Institutul Teologic și Pedagogic din Caransebeș*, Dosar 3/1886-1926, f.22-29.

⁶¹ D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Idem. În 1897 s-a constituit biblioteca Institutului teologic și Pedagogic din Caransebeș, pe baza donației urmașelor acestuia*.

⁶² *Ibidem*, Dosar 3/1909, f.7.

⁶³ *Ibidem*, *Fond personal Pavel Jumanca. Manuscris*, vol. XII, f.1181-1182.

Pe de altă parte, cititul cărților „răpea timpul” tinerilor și îi ținea departe de comunități mai puțin agreate de comunități sau de biserică: alcoolismul, hoția sau „concubinatele” (concubinajul). De pildă, la Fizeș, în protopopiatul Bocșei, tinerii se adunau la școală duminicile și de sărbători, îndeletnicindu-se cu „cititul cărților folositoare” - în felul acesta, ei ocoleau „cârciumile atât de păguboase”⁶⁴.

Interesul Academiei Române pentru alcătuirea Bibliografiei vechi românești a fructificat activitatea cărturărească de interes național-cultural a protopopului Andrei Ghidiu, anterioară anului 1896. Fin cunoscător și colecționar avizat al manuscriselor slave și românești (secolele XVI-XVII), erudit bibliofil, Andrei Ghidiu a răspuns apelului academic strângând din protopopiatul său peste 50 de exemplare rare de cărți și manuscrise⁶⁵ - unele dintre acestea se regăsesc în lucrarea de referință a sa *Monografia orașului Caransebeș*⁶⁶.

O activitate prodigioasă în colecționarea cărților și a manuscriselor românești de valoare a desfășurat-o preotul Emilian Micu din Belinț⁶⁷. Corespondența acestuia cu Ioan Bianu și cu V.A. Urechia din Galați denotă intenția preotului - cărturar de a contribui la cunoașterea peste generații a culturii românești vechi; sute de cărți și manuscrise ale românilor bănățeni și ardeleni au ajuns prin intermediul său peste Carpați⁶⁸. Dincolo de aspectul pecuniar al activității sale este de reținut patriotismul cu care a acționat, riscurile la care s-a expus și *carpotajul* pe baza căruia a trecut în Banat publicații interzise de autoritățile maghiare, precum ziarul *Neamul Românesc* al lui Nicolae Iorga⁶⁹.

O formă de circulație a cărților în Banat, dincolo de ochii vigilenți ai Ministerului de Interne din Budapesta, era *vânzarea unor biblioteci* prin anunțuri publicate în ziare. În 1903, prin ziarul *Tribuna*, Emilian Micu scos la vânzare mare parte din biblioteca sa: cărți vechi dar și altele mai noi

⁶⁴ Raportul general al protopopiatului gr.ort. al Bocșei Montane pe 1910, Bocșa-Montană, 1910, p. 11.

⁶⁵ Constantin Brătescu, *Vechi „Manuscrise” caransebeșene păstrate în Biblioteca Academiei Române*, în *Interferențe*. Revistă de cultură, Caransebeș, An VII, Nr. 1 (20) februarie 2005, p. 30.

⁶⁶ Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909.

⁶⁷ Ioan Mureșianu, *Contribuții bănățene la sporirea fondului de carte rară al Bibliotecii Academiei Române*, în *M.B.*, Timișoara, An XXIV, Nr. 1-3, 1974, p. 98.

⁶⁸ Idem.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 99.

(1901-1902)⁷⁰. Ca el au procedat și alți preoți și învățători din Banat, convingși că servesc interesului cultural - național românesc.

Din perspectiva elementului românesc creator de cultură proprie, efectele întemeierii și îmbogățirii continue a bibliotecilor, circulația cărților și-au revărsat roadele prin maturizarea conștiinței naționale a generației care a înfăptuit unirea din 1918.

Fundamentale în întemeierea culturii naționale de sorginte modernă, școala, reuniunile, asociațiile și bibliotecile românești din Banat rămân pilonii edificiului care și-a dovedit trăinicia în sinteza cultural-națională începută în 1896 prin extinderea „Asociațiunii” în Banat și încheiată în linii mari în 1910. depășind dificultățile începuturilor idealiste de până la 1890, majoritatea intelectualilor bănățeni s-au raliat realismului politic memorandumist având un sprijin necondiționat și ferm al opiniei publice greu încercate de măsurile represive ale Budapestei. Pavimentul de granit al memorandumistilor a născut idealuri fără compromisuri și, desigur a lansat noua generație care s-a manifestat plenar după 1894.

În cadrul nou și fundamentat programatic, contribuțiile bănățenilor la sinteza cultural-națională românească a fost originală și esențială.

ABREVIERI

A.B.C.U.	- Arhiva Bibliotecii Central-Universitare
D.J.C.S.A.N.	- Direcția Județeană Caraș Severin a Arhivelor Naționale
A.M.I.E.	- Arhiva Muzeului de Istorie și Etnografie
A.E.	- Arhiva Episcopiei
A.M.I.B.	- Arhiva Muzeului de Istorie a Banatului
A.p.ort. rom.	- Arhiva parohiei ortodoxe române
F.D.	- <i>Foia Diecezană</i>
A.c.ort. rom.	- Arhiva capelei ortodoxe române
A.P.	- Arhiva Protopopiatului
M.B.	- <i>Mitropolia Banatului</i>

⁷⁰ Florian Moldovan, *Activitatea de bibliofil și publicist a preotului Emilian Micu în slujba idealurilor românești*, în *M.B.*, Timișoara, An XX, Nr. 1-3, 1970, pp. 136-137.

CONTRIBUTIONS BANATIENNES
À LA SYNTHÈSE CULTURAL-NATIONALE ROUMAINE

Résumé

Le phénomène politique du Banat en fin des XIXe-XXe siècles s'est manifesté en accord avec le mouvement cultural roumain, qui avait essayé la définition et l'affirmation de la conscience ethnique. L'instauration du régime dualiste a eu pour conséquence la prise des mesures restrictives à l'adresse des nationalités qui composaient l'empire, mais aussi la réaction des politiciens roumains et des institutions ecclésiastiques de Banat.

La tendance des roumains banatiens a été celui de mettre en valeur les ressources intellectuelles, financières et matérielles selon un programme cohérent, simultanément avec les transformations économiques, politiques et culturelles modernes. L'attitude autoritaire des dirigeants hongrois a été combattue par le support des roumains banatiens et de l'église orthodoxe, qui a polarisé les actions militantes dans la direction de la mise en valeur de l'authentique roumain dans la culture.

Les institutions cultural-nationales, l'école, les réunions ont rassemblé dans une vraie communion spirituelle des intellectuels laïques, ecclésiastiques, des paysans, des artisans dans l'effort d'accomplir les affirmations de la communauté roumaine. Toutes ceux-ci ont assuré la permanence et la connaissance de l'unité culturelle, dans un programme politique cohérent déroulé entre 1881 et 1918.